

EL-EZHER ÖZELİNDE KLASİK ve MODERN EĞİTİM

Mustafa KIRKIZ*

Özet

Emevî ve Abbâsî'lerden sonra h.358 yılında Mısır'a hâkim olan Fatımiler 259-362 yılları arasında el-Ezher camisini inşa etmiştir. Kısa bir müddet sonra burası halkı Şialaştırmak için ders halkaları merkezi haline gelmiştir. Eyyûbiler döneminde Şî'a düşüncesini çürütmek için, el-Ezher, alternatif medreselerle zayıflatılmıştır. Memluk'ler zamanında eski etkinliğine yeniden kavuşturulan el-Ezher Osmanlı döneminde eğitim bağlamında fazla ilerleme kaydedememiştir. 1805 yılında Mehmet Ali'nin Mısır'a vali olmasından itibaren el-Ezher âlimleri tecdit hareketine öncülük etmiştir. Bu âlimler, aynı zamanda 1826'da Avrupa'ya gönderilen hoca ve öğrencilerin içinde yer almışlardır. Mısır'da 1872'den başlayarak 1930'a kadar kapsamlı bir yenilenme hareketi görülmüştür. Bu yenilenmeden el-Ezher dolaylı olarak etkilenmiştir. 1930 yılından itibaren klasik medrese formundan modern okul ve fakülte düzenine geçmiştir. Dini program içerikli üç fakülteyle başlayan el-Ezher, zamanla yeni fakülteler bünyesine ekleyerek 58 fakülte ve 25 araştırma merkezi haline gelmiştir. . Günümüzde 115 ayrı devletten Müslüman öğrenci kabul eden 15883'ü yabancı olmak üzere 310392 öğrenciye eğitim veren dünyanın en büyük üniversitelerinden biridir.

Anahtar Kelimeler: el-Ezher, üniversite, eğitim-öğretim, Fustât, tecdit, ezbercilik.

Classic and Modern Education in al-Azhar

Abstract

The Fatimids took the control of Egypt in 358 Hijri year after the dominance of the Umayyad and Abbasid, and built Al-Azhar mosque in the years 259 - 362. After a short period of time, the Fatimids used Al-Azhar mosque as study circles centre to shiitenize the people. To refute the Shia thought, Al-Azhar mosque was undermined by alternative madrasas during the Ayyubid period. In the reign of the Mamluks, Al-Azhar became study circles centre again. There was no progress in education during the Ottoman period. Al-Azhar scholars became the pioneers of the renewal movement since 1805 when Mehmet Ali became the governor of Egypt. Most of the students and scholars sent to Europe in 1826 consisted of

* Doç.Dr., Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı, mkirkiz@hotmail.com.

those Al-Azhar scholars. Starting from 1872 until 1930, the education system in Egypt went through a renewal process. Education at Al-Azhar was indirectly affected during this renewal process. Starting from 1930, Al-Azhar began to have a modern school and university/faculty system instead of the classical madrasah system. Starting with three faculties with Islamic studies curriculum, Al-Azhar has reached 58 faculties and 25 research centres by adding new faculties or research centres every passing year. Today, Al-Azhar University, which accepts oversea Muslim students from 115 different states and has overall a population of 310,392 Muslim students including 15,883 oversea students, is one of the largest universities in the world in terms of the student population it accommodates.

Key Words: Al-Azhar, university, education, Fustât, renewal, learning by rote.

Giriş

Fatimilerden önce Mısır'da Abbâsî hilafetine bağlı İhşîdî Devleti'nin varlığı devam ediyor görünse de gerçekte siyasi bir oluşumdan öteye geçmiyordu. Abbâsî hilafetine bağlı bu devlet, Mağrib'de 909 yıllarında kurulan Fatımî devleti tarafından tarih sahnesinden silindi 358/969. İşte el-Ezher Üniversitesi ilk olarak Fatımî Halifesi el-Mu'izz li-Dinillah'ın komutanı olan Cevher es-Sikillî tarafından 359/970-362/973 seneleri arasında büyük bir cami şeklinde inşa edildi.¹ Başlangıçta ibadet amaçlı bir mekân olarak hazırlansa da bir müddet sonra öncelikle Şia âlimi Ebu'l-Ferec Yakûb'un, Şia'nın İsmailiyye kolunun düşüncelerini öğretmek ve yaymak üzere içinde ders halkaları kurduğu bir yer haline geldi.² Halkın yoğun kabulüne mazhar olan bu ders halkaları, daha önce Mısır halkına 'Amr b. 'As, İmam-ı Şafii ve İbn Tolon camilerinde düzenlenen ilmi dersleri hatırlatarak büyük bir etki yapmıştır. Ebu'l-Ferec Yakûb'dan sonra Benî Nu'mân ailesi el-Ezher camisindeki eğitim-öğretime aynı prensiplerle devam etmiştir.³

Benî Nu'mân ailesinden bir müddet sonra Vezîr İbn Kils daha özgür ve resmîyetten uzak bir şekilde el-Ezher'de ders halkaları oluşturmaya başladı ve kısa bir müddet sonra da bu kurumda eği-

¹ 'İzzuddîn, İbn Esîr Ebi'l-Hasan Ali b. Muhammed, *el-Kâmil fi't-Târih*, Dâru Sâdır, Beyrût, 1979, c. VIII, s. 638-639.

² Muhammed Abdülün'im, Hafâcî, *el-Ezher fi-Elfi 'Âmin*, Mektebetu'l-Kulliyâti'l-Azhariyye, Kahire, 1987, c. I, s. 27; Bayard, Dodge, *el-Ezher fi-Elfi 'Amin* (trc., Huseyn Fevzî en-Neccâr), el-Heyetu'l-Mısriyyetu'l-'Amme li'l-Kitâb, Kahire, 2010, s. 22; Mustafa, KIRKIZ, *Medrese ve İlahiyat Kavşağında İSLAMÎ İLİMLER (Medrese Müfredatıyla el-Ezher Müfredatının Karşılaştırılması)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl, 2013, c. II, s.65.

³ Tâhâ, Abdülazîz el-Hatip, *el-Ezher ve Devruhu fi-Neşri's-Sekâfe*, Dâru'l-İttihâdî-Te'âvüniyyi, Kahire, 2010, s. 16.

tim-öğretiminin sağlıklı bir şekilde devam etmesi için 35 âlim görevlendirdi.⁴ 211 sene Mısır'da hüküm süren Fatımiler, bu metotlarını tedrici bir şekilde geliştirerek uygulamaya devam etmişlerdir. Ne var ki h.569/m.1171 tarihinde Eyyûbiler döneminde Kâdî'l-Kudât olan Sadruddîn b. Derbâs'ın "bir şehirde iki farklı yerde cuma namazının kılınmasının caiz olmadığı"na yönelik fetvasıyla cuma namazının el-Ezher'de kılınması yasaklanmıştır. Bu olay, yaklaşık 98 sene onun kapalı kalmasına neden olmuştur.⁵ Bu dönemde onda eğitim-öğretim devam etmekle birlikte yaklaşık 32 ayrı alternatif külliye açılarak onun gücü zayıflatılmıştır.⁶ Bununla birlikte el-Ezher, el-'Allâme Abdulatîf el-Bağdâdî gibi ünlü bazı âlimlerin tedrisatına ev sahipliği yaptığı gibi, düzenli olarak felsefe ve medeniyet ilimlerinin tedrisat mekânı olmuştur.⁷

Eyyûbilerin saltanatına son veren Memluklerin III. sultanı Melik ez-Zâhir Baybars, el-Ezher'in kapısını yeniden cuma namazına açıp 665/1261 eğitim ve öğretimi de desteklemiştir.⁸ Böylece el-Ezher yeniden eski aktivitesine kavuşmuş olsa da Şia'nın eğitim merkezi olma özelliğini yitirmiştir. Diğer taraftan içinde yapılan tamirattan sonra üstü beyaza boyanmıştır. Yedinci yüzyılın sonlarına doğru Bağdat ve Kurtuba'da medreselerin kapatılmasıyla el-Ezher dört bir taraftan gelen Müslümanların ilim karargâhı şekline gelerek âlimlerin ve öğrencilerin yöneldiği bir eğitim-öğretim merkezi olmuştur.⁹ Buradaki eğitim öğretim faaliyetleri Mısır'ın hicri sekizinci ve dokuzuncu asırlarda düşünce hareketini zirveye ulaştırmıştır.¹⁰ Bu dönemin el-Ezher için altın devir olarak tarihe geçtiğini söylemek yerinde olacaktır. Çünkü Müslümanlar –özellikle âlimler- her taraftan kaçıp Mısır'a gidiyordu. el-Ezher, bu dönemde ilmin ana merkezi olarak görev yapıp ferdi de olsa tıp, hendese,

⁴ Abdulazîz, eş-Şinâvî, *el-Ezher Câmi'un ve Câmi'atün*, Mektebetu'l-Encilû el-Mısıryye, 1983, s. 51-52; el-Hatîb, *a.g.e.*, s. 17-18.

⁵ Hilmî, en-Nemnem, *el-Ezher eş-Şeyh ve'l-Meşîha*, el-Heyetu'l-Mısıryetu'l-'Amme li'l-Kitâb, Kahire, 2012, s.19-20.

⁶ Şemsuddîn, ez-Zehabî Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymaz, *Siyer-u 'Elami'l-Nubelâ*, (thk. Şuayb el-Arnâvutî başkanlığında heyet) Muessesetu'l-Risâle, 1985, c.I, s. 14; Muhammed Salih, el-Ğursî, *İslâhu'l-Medâris*, Dâru'r-Ravda, trs., s. 37.

⁷ Cemâluddîn, el-Kafatîy Ebu'l-Hasan Ali b. Yusuf, *İnbâhu'r-Ruvvât 'alâ Enbâhi'n-Nuhât*, el-Mektebetu'l-'Unsiriyye, Beyrût, 1424, c. I, s.17.

⁸ el-Ğursî, *a.g.e.*, s. 38.

⁹ Muhammed Abdullah, 'Anân, *Tarih-u Câmi'l-Azhar*, Maba'at-u Lecneti't-Telif, Kahire, 1942, s. 129.

¹⁰ Anân, *a.g.e.*, s. 129.

astronomi, matematik, coğrafya vb... ilimlerin okutulmasına ev sahipliği yapmıştır.¹¹

el-Ezher uzun ömürlü olması hasebiyle farklı siyasi idarecilerle karşı karşıya gelmiştir. Memluktardan sonra Yavuz Sultan Selim 923/1517'de Mısır'a girerek el-Ezher hakkında önceden hayal ettiği düşlerini gerçekleştirmiştir. O, Mısır'a girip idarenin tamamına hâkim olduktan sonra el-Ezher Camii'ne giderek teberrik niyetiyle namaz kılmıştır. Hatta Mısır'da kıldığı son cumayı da burada eda etmiştir.¹² Bu sırada kendisine muhalif olan şahıslardan sadece el-Ezher Camii'ne sığınanları affetmiştir.¹³ Yavuz, Mısır'da kaldığı sekiz ay boyunca el-Ezher'de imamlık yapmış ve bu kuruma nakdi hibede bulunmuştur.¹⁴ Diğer taraftan Osmanlı valileri onun genişlemesi ve tamiratına büyük önem vermişlerdir. Emîr Abdurrahman Kethuda'nın yaptığı ekler bu iddiayı destekler niteliktedir. Ayrıca Tabarisiyye ve Akboğaviyye adında iki medrese ona bağlı olarak inşa edilmiştir.¹⁵

170 | db

Bu dönemde el-Ezher, bütün Müslümanların ilmi kıblesi durumuna gelmiştir. İslam âleminin dört bir tarafından ünlü âlimler oraya giderek ders verme yarışına girmişlerdir. Mağripli Şihabuddîn el-Mukrî ve Şamlı Şeyhu'l-İslam Abdulğani b. İsmail en-Nabluşî gibi büyük müderrisler söz konusu âlimlerden birkaç tanesidir.¹⁶ Ancak Osmanlı döneminin son zamanlarında ulema arasında bir gevşeme görülmüş telif bırakılıp daha önce yazılan kitaplar şerh edilmeye başlanmıştır. Aynı zamanda varsayımlara dayalı bazı düşüncelerin yazılmasını tercih ettiklerinden ötürü bir gerileme devri yaşandığından bahsedilmektedir.¹⁷

el-Ezher'de Eski Eğitim-Öğretim Merhaleleri

el-Ezher'de Eski eğitim metodu klasik ve basit bir şekilde devam etmekteydi. Bu sistem neredeyse tamamen fitri olarak takva ve dine ihtiram temelleri üzerine kurulmuştu. Her şey el-Ezher şeyhi-

¹¹. el-Hatîb, *a.g.e.*, s. 61.

¹². Dodge, *a.g.e.*, s. 85-86.

¹³. Dodge, *a.g.e.*, s. 85.

¹⁴. Dodge, *a.g.e.*, s. 85.

¹⁵. Hafâcî, Muhammed, *a.g.e.*, c. I, s. 115; Seyyîde İsmail, Kâşif, *el-Ezher ve Devretun fi-Neşri's-Sekâfeti'l-Arabîyyeti'l-İslamiyye*, Nedvetu'l-Medâris fi-Mısır, Silsiletü'l-Tarihi'l-Mısriyyîn, Sayı: 51, s. 50.

¹⁶. Abdurrahman, el-Cebertî, *'Acaibu'l-Âsâr fi't-Terâcimive'l-Ahbâr*, Matba'atu'l-Envâri'l-Muhammediyye, trs., c. I, s. 154-156.

¹⁷. Hafâcî, Muhammed, *a.g.e.*, c.I, s. 117.

nin iki dudağı arasına bırakılmıştı. Şeyh idarî işler ve eğitimin bütün konularında karar verirdi. En küçük öğrenciden en büyüğüne kadar tüm personel şeyhin emirleri ve buyruklarına bağlı kalarak eğitim ve öğretimde oluşan sıkıntıları gidermeye çalışırdı.¹⁸ O dönemde öğrencilerin el-Ezher'e girişinin ve mezuniyetlerinin belli bir zamanı yoktu.

Bu dönem eğitim-öğretim açısından üç merhaleye ayrılmaktaydı:

1. İlk etapta öğrenci heceleme, okuma ve yazmayı öğrenirdi. Ayrıca öğrendiklerinin üzerine uygulama yapabilmesi için tedrici olarak önce bir cüz Kur'an'ı ezberler, onu yazmak suretiyle öğrendiklerini uyguladıktan sonra ikinci bir cüzü ezberlerdi. Bu şekilde Kuran'ın tamamını bitirirdi. Öğrenci bu dönemi iki veya üç sene içinde tamamlayabiliyordu. Bu merhale bittiğinde kişi okumaz yazmayı öğrenmiş ve Kuran'ı da ezberlemiş oluyordu.¹⁹

2. Hocanın gözetiminde kompozisyon, kolaydan zora doğru öğretilirken, diğer taraftan fasih Arapçayı konuşuyor ve anlıyor olmasına dikkat edilirdi. Özellikle Kuran'dan okuduğu veya dinlediği ayetleri anlamasına bakılırdı. Aynı zamanda öğrenci, ezberleyip anlamını öğrendiği Kuran'ı hayatında uygulamaya çalışırdı. Genelde öğrenci ikinci merhaleyi on iki yaşlarında bitirmiş olurdu.²⁰

3. Üçüncü devre, alet ve İslami ilimlerin okunmasıyla başlar ve fen ilimleriyle bitirilirdi. Bu dönem lise ve yüksek okul seviyesinde olmasına rağmen, diploma verilmez ve devlette herhangi bir vazifeye sahip olunmazdı. Her şey onun kişisel çabasına bağlıydı. Öğrenci kendi isteğine bağlı olarak kendisini yeterli gördüğü zaman, el-Ezher camisine veya başka bir mekânın köşesine çekilip ders vermeye başlardı. Öğrenciler onun derslerini beğenip takdirlerine şayan olduysa hocalarından icazet alır, aynı yerde veya başka bir mekânda tedrisata devam ederdi.²¹

el-Ezher'de hocalar veya kurum tarafından verilen "icâze"lere hocanın kendisi özel bazı notlar ekleyebilirdi. Bazen sadece bir ilimle icaze verilirken, bazen de birkaç ilimle alakalı verilir ve öğrencinin konu hakkında yeterli ilmi donanıma sahip olduğu rapor edilir-

¹⁸ el-Hatîb, Tâhâ Abdulazîz, *a.g.e.*, s. 151.

¹⁹ el-Hatîb, Tâhâ Abdulazîz, *a.g.e.*, s. 151.

²⁰ el-Hatîb, *a.g.e.*, s. 151.

²¹ el-Hatîb, *a.g.e.*, s. 151.

di. Aynı zamanda söz konusu belgenin fahri olarak verildiği de görülmüştür.²² Bu uygulamanın el-Ezher'de ilk asırlardan başlayıp son zamanlara kadar devam ederek geldiği rivayet edilmektedir.²³

Bu eğitim ve öğretim şekli, arada bazı değişiklikler yapılsa da 1865 yılına, el-Ezher için yeni bir eğitim kanunu ortaya konulunca ya kadar devam etmiştir.²⁴ Fransızların Mısır'a girmeleri hem devlet idarecilerini hem de el-Ezher riyasetini uyandırmış ve üniversiteyle ilgili yeni bazı kanunları çıkartarak tecdide sevk etmiştir. Böylece üniversite, tarihinde iki önemli dönem yaşamıştır. Birinci dönem, ilk kuruluşundan Fransızların Mısır'ı istilasına kadarki zamanı kapsamaktadır. Bu dönemde hocaların öngördükleri metotlar uygulanır ve camiin dört bir yanında farklı âlimler ve farklı ders halkalarında tedrisat yapılırdı. İkincisi ise 1865'den bu güne kadar devam ederek gelen dönemdir.

İlk dönemdeki eğitim düzeninde, eğitimci istediği konuyu öğrenciye anlatırken, kitapların basılmasından sonra öğreticiler metotlarını kitapların öğretilmesi üzerine kurdular. Okutulan kitapların bir kısmı ilimlerin özetini kapsamaktayken, diğer bir kısmı ise ansiklopedik bir şekilde şerh ve yorum gerektirmeyecek kadar açık yazılmıştı.²⁵ Bu dönemin en önemli eğitim-öğretim metodu, öğrencilerin kendileriyle hocaları veya kendi aralarında ortaya atılan bir konuya bağlı olarak geliştirdikleri tartışma üslubuydu. Söz konusu yöntem bu şekilde devam ederek 1865'lere kadar sürmüştür. Bu tarihte Mısır hükümetinin Paris'te yabancıları kabul eden heyete el-Ezher'de okutulan dersleri bir düzen içine sokarak göndermesi el-Ezher'deki eğitim programını da değiştirmiştir.²⁶

Tecdit ve Sonrası el-Ezher

İlk Kanunlar

Osmanlıların hüküm sürdüğü dönemde el-Ezher kısa süreli Fransızların idaresinde kalmış olsa da General Kléber'in öldürülmesiyle ortaya çıkan iç kargaşadan sonra Fransızlar Mısır'ı terk etmek

²². Ahmed, el-Kalkaşandî b. Ali b. Muhammed, *Subhu'l-E'şâ t fi-Sinâ'ati'l-İnşâ'*, el-Matba'atu'l-Emîriyye, Kahire 1917, c. XI, s. 251.

²³. 'Anân, *a.g.e.*, s. 132-133.

²⁴. İdâretu'l-Azhar, *el-Câmi'ü'l-Azharu'l-Şerîf*, el-Matba'atu'l-Emîriyye, Kahire, 1933, s. 7-8.

²⁵. el-Hatîb, *a.g.e.*, s. 152.

²⁶. el-Hatîb, *a.g.e.*, s. 152.

zorunda kalmıştır.²⁷ Nitekim onlardan sonra Büyük Muhammed Ali'nin Mısır'a vali olmasıyla eğitimde köklü bazı değişikliklere gidilmiş ve çağa hitap edecek şekilde Rufa'a et-Tahtâvî sorumluluğunda yüz kadar öğrenci tıp ve bir kısmı da mühendislik tahsil için Avrupa'ya gönderilmiştir.²⁸

Osmanlı'nın Fransızları Mısır'dan çıkartmasıyla el-Ezher uleması, eğitim-öğretimde şu iki önemli stratejiyi uygulamaya koydu:

İlk olarak 1872 senesinde âlimlik diplomasının (Şehadetu'l-'Alimiyye) birinci, ikinci ve üçüncü derece şeklinde verilmesinin kararlaştırılması.

İkinci olarak 1911 senesinde el-Ezher'deki eğitim ve öğretimin birkaç merhaleye bölünmesi ve her merhale için belli bir düzen ve müfredat oluşturup okutulması.²⁹

Mısır'daki genel tecdit hareketi Fransızların bölgeden kovulmasından sonra başlamıştır. Avrupa'ya gönderilen öğrenciler, birçok yeniliklerle dönüyordu. Buna bağlı olarak ulema arasında önce ferdi olarak bazı yenilenmeler olsa da el-Ezher'e bu durum çok yansımıyordu. Ancak devletin yaptığı tecdit, hem bağlayıcı oluyor hem de daha erken verim alınıyordu. Bu bağlamda dönemin siyasileriyle el-Ezher'in yetkilileri arasında çağa ayak uydurma anlamında bazı yeniliklerin yapılması için bir kısım adımlar atılıyordu.

Mısır'da Orta Eğitim ve el-Ezher

Mısır'da 1816'dan itibaren Mehmet Ali yeni bir eğitim yapılmasına gidip ilkokuldan üniversiteye kadar yeni bir eğitim modeli benimsemiştir. Zira hem idareciler hem de halk bir anda batı kültürü ve eğitimiyle karşı karşıya kaldığından, çağın gerisinde kaldıklarını ve düşmanlarıyla mücadele edemez olduklarını görüp değişimin acil olarak yapılmasını istediler. Öncelikle devlet yapısının yeni bir düzene muhtaç olduğunu ve daha sonra eğitim-öğretimin tanzim edilmesinin gerekliliğini öngördüler. Dolayısıyla Mehmet Ali, o dönemde el-Ezher'in dine hitap eden bir eğitim kurumu olarak çağdaş gelişmelere cevap veremediğini ve kısa süre zarfında çağın ihtiyaçlarına cevap verecek konuma getirilmesinin de kolay olamayacağını görünce, farklı okullar açma gereği duydu. Özellikle

²⁷. Dodge, *a.g.e.*, s.114-115 ; Kamil, Çolak, *Mısır'ın Fransızlar tarafından işgali ve tahliyesi (1798-1801)* , SAÜ Fen Edebiyat Dergisi, Sakarya, (2008-II), s. 142-143.

²⁸. Dodge, *a.g.e.*, s.114-117.

²⁹. Hafâcî, Muhammed, *a.g.e.*, c. I, s. 181.

Mısırlıların geleceğine hitap edecek tıp, hendese, ziraat, veterinerlik, eczacılık, kimya, maden, yabancı diller, hastane, muhasebe, mülkiye çiftçilik ve zanaat eğitimi verecek 13 tane medrese açtı.³⁰ Mehmet Ali eğitim-öğretimde tersten başlayarak önce yüksek tahsil sonra lise ve sonra da ilkokulu tanzim etmeye çalıştı. Ancak alt yapı hazır olmadığı için yüksek tahsil eğitimini veren okulların bir müddet sonra boş kaldıklarını görünce de şu uygulamalara imza attı:

1. el-Ezher'den yüz tane öğrenci seçerek Kale'de inşa ettiği hendese okuluna gönderdi.
2. Yeni açılan okulların çoğunda ders verme el-Ezher'in âlimlerine bırakıldı.
3. el-Ezher'in alimleri aynı zamanda ilk, lise ve yüksek okullara daha önce ders verdikleri kitapları taşıdılar.
4. Tedrisat metodunu yeni okullara götürmek zorunda kaldılar.
5. Arapçaya çevrilen kitapları tashih etmeye el-Ezher âlimleriyle birlikte Mısır'da bulunan yabancı dilleri iyi bilen Suriye uyruklu Hıristiyan bilginler de katıldılar.³¹

174 | db

Yukarıda geçen şartlar doğrultusunda değişime haiz olan yine el-Ezher öğrenci ve hocaları olmuştur. Mehmet Ali'nin kurduğu modern okullarda okuması için öğrenciler el-Ezher'den seçildiği gibi, hoca ve ders kitapları da onun mahsulâtlarından tercih edilmiştir. Bu bağlamda ilk etapta değişim el-Ezher'in o günkü eğitim kurumunda değil, Mısır'ın genelindeki bütün eğitim kurumlarında yapılmıştır. Gereken dört materyalden (hoca-öğrenci-kitap-okul) üçü el-Ezher'den sağlanmasına rağmen ilk tecdit hareketi onun okullarında değil de Mısır'da genel eğitim veren diğer okullarda olmuştur.

Tecdit Hareketi ve el-Ezher Âlimleri

el-Ezher âlimlerinin Mısır'ın eğitim-öğretiminde yapılan tecditte büyük hizmetler yaptıklarını söylemek mümkündür. Bunların başında ilk beşeri tıbbın okutulduğu okula tercüme faaliyetlerinde tashih edici olarak tayin edilip burada yaklaşık on sene görev yapan el-Ezher'in önde gelen âlimlerinden Muhammed Umrân el-Hevârîve ve arkadaşları gelmektedirler. Hatta bu sahada görev yapanların

³⁰ el-Hatîb, *a.g.e.*, s. 126-129.

³¹ el-Hatîb, *a.g.e.*, s.129-131.

askeri rütbelerle onurlandırıldığı ve söz konusu âlimin de yüzbaşı rütbesine yükseltildiği bilinmektedir. Ona yardımcı bazı âlimlerin de üsteğmen rütbesiyle görev yaptıkları rivayet edilmektedir.³² Nitekim tercüme ve tashih yapan âlimlere daha fazla ihtiyaç duyulmasından ötürü Mehmet Ali her geçen gün yeni bazı âlimleri görevlendirmek istemiştir. Onların çoğunu da aynı şekilde el-Ezher'e bağlı olanlar teşkil etmiştir. Netice itibariyle Mehmet Ali, yaptığı bu yenilenme hareketinde el-Ezher âlimlerinin ortaya koydukları performansını takdire şayan bularak onları ödüllendirmiştir.³³

Mehmet Ali, el-Ezher'de yetişmiş âlimlerden gördüklerini takdir etmekle birlikte hiçbir şekilde bu kurumun eğitim-öğretimine karışmamıştır. el-Ezher, onun döneminde de eski yöntemle öğrencilerini kaydetmiş, müderrislerini de seçerek devam ede geldiği metodunu sürdürmüştür. Buna göre durum ne olursa olsun el-Ezher âlimleri kendilerini her açıdan ispatlamış ve her tarafta kendilerinden bahsettirmişlerdir. Diğer taraftan orta öğretimde yeni bir merhale katetmek için Batıyı örnek alarak klasik medreselerini düzenlemeye çalışmışlardır. Mehmet Ali'nin açtığı el-Mübtediyan (ilkokul) medreselerinde Arapça ve dini ilimlere verilen fazla önemden olsa gerek el-Ezher'in program ve müfredatını uygulamaya kondu. Böylece müderrisler el-Ezher'de okutulan kitapları yeni okullarda tecrübeli el-Ezher âlimlerinin gözetiminde okutmaya başladılar. Nitekim bu okullarda görev alan âlimler, el-Ezher'in program ve müfredatında tecdit yapılması işinde büyük bir çaba harcadılar.³⁴

el-Ezher'de Yapılan Tecdit Kanunları

Mehmet Ali'nin Mısır'da gerçekleştirdiği ilmi hareket hızlı bir şekilde devam ederken, 1871 yılında Camaluddin el-Afğanî'nin Mısır'a gelmesi bu kurum için ayrı bir dönüm noktası olmuştur. Onun el-Ezher için önerdiği bazı projeler kabul görmüş bu doğrultuda bu kurum yeni bazı düzenlemelere tabi tutulmuştur. Zira daha önce bu kurumun modern anlamda belli bir eğitim-öğretim düzeni yoktu. Dolayısıyla 1872'den başlayarak değişim için aşağıdaki kanunlar çıkartılmıştır:

³² el-Hatîb, *a.g.e.*, s. 131.

³³ el-Hatîb, *a.g.e.*, s. 132.

³⁴ el-Hatîb, *a.g.e.*, s.140-141.

İsmail el-Hıdeyvî döneminde el-Ezherle ilgili ilk değişim, 1872 senesinde “Alimiyyet Diploması”nın verilmesinin kabul edilmesidir. Daha sonra

1875 tarihinde çıkartılan ‘el-Ezher Üniversitesinde Eğitimi Yürütme’ kanunu,

1885 tarihinde çıkartılan ‘el-Ezher Üniversite Öğrencilerin Sayısının Kayıt Altına Alınması’ kanunu,

1888 tarihinde çıkartılan ‘el-Ezher Eğitim Sınavı’ kanunu,

1895 tarihinde çıkartılan ‘el-Ezher Üniversite Yönetimi Oluşturması’ kanunu,

1895 tarihinde çıkartılan ‘Ezher Üniversitesinde Öğretim Üyesi Olmak İsteyenlerin Sınava Tabi Tutulması’ kanunu,

1895 tarihinde çıkartılan ‘el-Ezher Üniversitesi Kadrolarının Dağıtılması’ kanunu,

1896 tarihinde çıkartılan ‘el-Ezher Üniversitesi’nde Görevli Olan Hocaların Resmi İlim Elbisesi’ kanunu,

1896 tarihinde çıkartılan ‘el-Ezher Üniversitesi’ kanunu,³⁵

1908 senesinde Mısır’ın ilk, orta, lise ve yüksek okullarında okutulan müfredat programını ve yabancı dillerin tedrisatını düzenleyen kanun. (Ancak bu kanun 1960’de Şeyh Mahmûd eş-Şaltût döneminde uygulanmaya koyulmuştur.)

1911 yılında Şeyh Selim el-Beşerî’nin döneminde her dört mezhebe göre sorumlu birer âlim ve her okula sorumlu bir idare meclisi atanması kanunu,³⁶

1930’da üç tane farklı fakültenin kurulması kanunları çıkarılmıştır. O güne kadar el-Ezher Üniversitesi halktan kopuk kültürel bir tedirginlik içinde yaşamaktayken, bu kanunlarla el-Ezher istikrara kavuşturularak halkın sıkıntılarına cevap verecek bir konuma getirilmeye çalışılmıştır.³⁷

1936’da el-Ezher’de okutulan derslerin tafsilatlı bir şekilde belirlenmesi kanunu çıkarıldı. 1961’de Şeyh Mahmûd eş-Şaltût çıkar-

³⁵ Hafâcî, Muhammed, *a.g.e.*, c. I, s. 194.

³⁶ el-Hatîb, *a.g.e.*, s. 155.

³⁷ el-Hatîb, *a.g.e.*, s. 155.

tılan kanunla üniversitede köklü değişiklikler yaptı. el-Ezher'e yeni fakülteler ve branşlar eklendi³⁸

Yukarıda geçen kanun maddeleri yaklaşık doksan senede ancak değişebilmiştir. Aynı zamanda değişiklikler hala sürmektedir. el-Ezher'de şeyhlik görevine gelenlerden bazılarının bu kanunları önemseydiği ve onların görevde oldukları dönemde gerekli değişikliklerin yapıldığı dikkat çekmektedir. Zira 1870-1963 seneleri arasında 23 tane şeyh değişirken,³⁹ elle tutulur kanun sayısı on dört tanedir. Buna göre şeyhlerin çoğu tecdit taraftarı değildi.

el-Ezher Üniversitesi'nin Yapısı ve Modern Eğitimi

el-Ezher üniversitesi, ilk ve orta düzeyde kendisine bağlı okullardan kayıt olan öğrencileri kabul etmektedir. Bu üniversite tarihi süreç içerisinde farklı programlara sahip olmuştur. Yukarıda geçtiği üzere uzun zaman sadece dini ilimler okutulurken, 1961'den sonra müspet ilimler de okutulmaya başlanmıştır.

el-Ezher modern eğitime geçtikten sonra, ilk etapta sadece dini ilimlerde ön plana çıkmıştır. Daha sonra tedrici bir şekilde dini ilimlerin yanında sağlık ve fen bilimlerinden de farklı fakülteleri bünyesinde açılmıştır. Buna göre onun sistemi, dünya üniversite sistemlerinden farklı olarak, merkezi Kahire'de bulunmak üzere Mısır'ın bütün illerinde ilk, orta ve lise okulları bulunan, birçok ilinde merkezden gelen eğitim-öğretim plan ve projelerini uygulayan bir yapıdır. Diğer taraftan Müslümanların vakıf üniversitesi olması hasebiyle, dışarıdan oraya giden Müslüman öğrencilerin orada dini ilimler içerikli fakültelerde parasız okuma hakkına sahip oldukları, kanunla belirlenmiştir. Mısırlı olmayan Müslümanlardan diğer sosyal bilimler, fen ve sağlık bilimlerinde eğitim görmek isteyen öğrenciler ise belli bir harç ödeme karşılığında okuyabilirler. Diğer taraftan Mısırlı olup Müslüman olmayan bir öğrencinin sosyal ve siyasal durumu ne olursa olsun, el-Ezher Üniversitesi'nde okuması kanunla yasaklanmıştır.

el-Ezher'de fakülte yapılanması ilk olarak Mısır hükümetinin, devletin çeşitli kademelerinde -özellikle Arapça öğretmenliğinde görevlendirilmek üzere Dâru'l-'Ulûm Fakültesi ve Mısır Üniversitesi'ni kurmasıyla gündeme gelmiştir. Bu yapılanma el-Ezher ulemasında yankı uyandırdı. Bunun üzerine onlar isteklerini 1929 yılında

³⁸ el-Hatîb, a.g.e., s. 155.

³⁹ el-Hatîb, a.g.e., s.166-168.

henüz yeni seçilmiş olan el-Ezher Şeyhi Muhammed ez-Zevâhirî'ye sundular. Bunun üzerine Muhammed ez-Zevâhirî, yaptığı yeni değişiklikle el-Ezher'deki yükseköğretimi üç fakülteye ayırdı:

- 1- Usûlü'd-Dîn Fakültesi,
- 2- Şerf'a Fakültesi,
- 3- Arap Dili Fakültesi,⁴⁰

Diğer taraftan üniversitedeki ihtisaslaşma alanlarını; ilmi konu ve sanat olmak üzere iki kısma ayırdılar:

1. İlmi konuda ihtisas, ilmi branşta üstün bir bilgiye sahip olarak eğitim ve öğretimde üstün bir yetenek ortaya koymak,

2. Sanatta ihtisas, vaaz ve irşada yetenekli insanları yetiştirmek demektir.

Üniversitenin üç ayrı fakülteye ayrılmasıyla öğrencilerin belli bazı konularda yetişmesi ve bazı ilimlerde uzman olması hedeflenmekteydi. Zira daha önce derslerin fazla oluşu öğrencilerin iyi bir şekilde yetişmelerine mani oluyordu. Bu taksimattan sonra her öğrenci fakültesinde okutulan derslerle ilgilenip daha iyi yetişebiliyordu. Fakültelerdeki öğrencilerin daha iyi yetişmeleri için programlarına uygun bazı dersler eklenmiştir. Fıkhu'l-luğa, psikoloji, eğitim ve öğretim dersi, felsefe, dinler tarihi, İslam firkaları, temel kanunlar, siyasi iktisat ve siyasi nizam gibi dersler söz konusu ilimlerin başında gelmekteydi. Aynı zamanda bazı batı ve doğu dillerinin de okutulması kararlaştırılmıştı. Bu yapılanma eğitim-öğretime uzun bir soluk aldırılmış olsa da, bir müddet sonra lise kısmında okutulan derslerin fazlalığından ötürü yeniden şikâyetler yükselmeye başlamıştır. Zira öğrenci okuduğu dersin üzerinde düşünme fırsatını kaybetmiş oluyordu. Netice itibarıyla üniversite, yukarıda sözü edilen kanunla çağdaş bazı ilerlemelere imza atabilmiştir. Nitekim bu kanunla beraber el-Ezher'de eğitim- öğretim başlangıcından bitimine kadar dört merhaleye ayrılmıştır:

1. İbtidâi (ilkokul),bu dönem dört senelik bir zamana yayılarak; fıkıh, dinî ahlak, tecvit, Kur'an'ı Kerim'i tekrar etme, tevhit, Peygamberin sîreti, mutala'a ve metinleri tekrar etmek, kompozisyon, nahiv, sarf, imlâ, hat, tarih, coğrafya, matematik, uygulamalı hendese, sağlık tedbiri ve resim dersleri okutuluyordu.⁴¹

⁴⁰- el-Hatîb, a.g.e., s. 155.

⁴¹- el-Ğursî, a.g.e., s.76.

2. Lise, beş yıla yayılmıştı. Fıkıh, tefsir, hadis, tevhit, Kur'an tekrarı, nahiv, sarf, belağ (beyân, bedî' ve me'ânî), aruz ve kafiye, mutala'a ve metin tekrarı, kompozisyon, edebu'l-luğa, matematik, tarih, fizik, kimya, mantık, coğrafya, ahlak ve vatandaşlık gibi dersler okutuluyordu.⁴²

2. Yüksek tahsil, dört yıla serpiştirilmişti. Yukarıda geçtiği üzere üç ayrı fakülteye ayrılmış ve her bir fakültenin kendine göre programı ortaya konulmuştur: Usûlü'd-Dîn Fakültesi'nde tevhit delilleriyle, mantık, münazara, din felsefesi, ahlak, tefsir, hadis, Arap dili edebiyatı ve tarihi, İslam tarihi, psikoloji ve belagat ilimleri okutulmaktaydı.

Şerî'a Fakültesi'nde tefsir, hadis metni, ricalı ve mustelahatı, usûlü'l-fıkıh, İslamî teşri tarihi, karşılaştırılmalı mezhepler tarihi konuları, teşri hikmeti, Arap dili edebiyatı, belâğat ilimleri ve mantık okutulmaktaydı.

Arap Dili Fakültesi'nde nahiv, sarf, vazî', mantık, belâğat ilimleri, Arap edebiyatı, Arap edebiyat tarihi, Arapların İslam öncesi tarihi, İslam milletleri tarihi, tefsir, hadis, usul, kompozisyon ve fıkhu'l-luğa maddeleri okutuluyordu. Yukarıda saydığımız ilmi maddelerin her birisinde iki şekilde uzmanlaşıyordu:

Vaaz ve irşat yapması için yetiştirilen âlimler veya şer'î mahkemelerde görev yapmaları, fetva vermeleri, avukatlık yapmaları veya dini enstitülerde tedrisat yapmaları için yetiştirilen ilim ehli,

İlmi konularda ihtisas ise, yukarıda geçen fakültelerin birinde ders vermeleri için yetiştirilen âlimler,⁴³

Yukarıdaki düzenlemeler 1929 ile 1935 yılları arasında Şeyh ez-Zevâhirî döneminde yapılan tecditlerdir. Şeyh Mustafa el-Merâğî, 1935'de göreve geldiğinde büyük bir gayretle tecdit çalışmalarını devam ettirmiştir. O, 1936'da 26 nolu kanun teklifini, hedefini ortaya koyan bir açıklamayla birlikte devlet yetkililerine takdim etmiştir.⁴⁴

Şeyh Mustafa el-Merâğî söz konusu kanunla üniversitede okutulan benzer bazı ilimleri birleştirirken, tedrisat müddetini, diplomaların verilme biçimini, doktora ve okutulan dersleri tafsilatlı bir

⁴² el-Ğursî, *a.g.e.*, s. 77.

⁴³ el-Hatîb, *a.g.e.*, s. 155; el-Ğursî, *a.g.e.*, s.78.

⁴⁴ el-Ğursî, *a.g.e.*, s.79.

şekilde düzenlemeye çalışmıştır.⁴⁵ 1960 yılında Şeyh Mahmûd eş-Şaltût el-Ezher'in içinde okuma enstitüleri kurarak kayıt yapmadan halkın ilim sahibi olmasını sağlamaya çalışmıştır.⁴⁶ el-Ezher bu projeye yeniden halkın ilim merkezi haline gelerek insanları aydınlatmaya başlamıştır.

1961'den sonra Şeyh Hasan Me'mûn döneminde 103 nolu kanun ile el-Ezher'in yeniden tanzim edilmesi önerisi dönemin cumhurbaşkanı Cemal Abdunnasır'a sunuldu. İlk defa bu kadar kapsamlı bir düzenleme teklifi veriliyordu. Zira bu kanunla sosyal bilimlerde olduğu gibi fen ve sağlık bilimlerinde de hizmet verecek yeni fakültelerin kurulmasına karar verildi.⁴⁷

Modern Eğitim Kurumu Olarak el-Ezher'in Son Yapısı

el-Ezher Üniversitesi'nin 1930'dan sonra fakülteleşmeye başlaması ve tedrici olarak genişlemiş, farklı şehirlerde değişik branşlarda (2009-2010) eğitim-öğretim yılı itibariyle kız-erkek ayrı olmak üzere yaklaşık 58 ayrı fakülte açılmıştır. Üniversitede erkek ve kızların ayrı mekânlarda eğitim görmesi, fakülte sayısını artırmıştır. Söz konusu ayrışma sadece dini ve sosyal dallarda olmayıp aynı zamanda fen ve sağlık bilimlerinde de sürmüştür. el-Ezher'e bağlı lise veya dengi okulların diploması olmadan herhangi bir öğrenciyi üniversite eğitimine kabul etmek mümkün değildir. Bunun yanı sıra öğrencilerin ilkokuldan başlayarak yaptıkları Kur'an hafızlığı bütün üniversite eğitimi sırasında fakültelerde takip edilmektedir. Mısır'da el-Ezher'e bağlı ilk ve orta öğretim okulunun bulunmadığı şehir yoktur.

el-Ezher'in öğrenci ve fakülte sayısı göz önünde bulundurulduğunda dünyada ilk sırada aldığı görülecektir. Bu kurum, gün geçtikçe farklı alanlarda teknolojik gelişmeleri de göz önünde bulundurarak fakülte sayısını artırmıştır. 1930'da üç fakülteyle başlayan el-Ezher, şimdilerde aşağıda isimleri zikredildiği üzere fakülte sayısını 58'e kadar yükseltmiştir.

el-Ezher Üniversitesi'nde erkek öğrenciler (Kulliyetu'l-Benîn) için Kahire'de yer alan fakülteler şunlardır:

- İlahiyat (Üsulu'd-Dîn) Fakültesi,

⁴⁵ el-Hatîb, *a.g.e.*, s. 156.

⁴⁶ el-Hatîb, *a.g.e.*, s. 156.

⁴⁷ el-Hatîb, *a.g.e.*, s. 157.

- Şeria ve Medeni Hukuk Fakültesi,
- Arap Dil ve Edebiyatı Fakültesi,
- İslam ve Arap Dili Araştırmaları Fakültesi,
- İslam'a Çağrı Fakültesi,
- Tıp Fakültesi,
- Diş Hekimliği Fakültesi,
- Eczacılık Fakültesi,
- Mühendislik Fakültesi,
- Dil ve Çeviribilim Fakültesi,
- Bilimler Fakültesi,
- İşletme Fakültesi,
- Ziraat Fakültesi,
- Eğitim Fakültesi,
- İngilizce Ticaret Fakültesi,

Yukarıda geçen erkekler için Kahire'de hizmet veren fakültele-
rin aynısı Mısır'ın farklı şehirlerinde de hizmet vermektedir

- İlahiyat (Üsulu'd-Dîn) Fakültesi→ Menûfiyye
- İlahiyat (Üsulu'd-Dîn) Fakültesi→ Mansûra
- İlahiyat (Üsulu'd-Dîn) Fakültesi → Zekâzık
- İlahiyat (Üsulu'd-Dîn) Fakültesi→ Tantâ
- Arap Dil ve Edebiyatı Fakültesi→ Menûfiyye
- Arap Dil ve Edebiyatı Fakültesi→ Mansura
- Arap Dil ve Edebiyatı Fakültesi→ Zekâzık
- Arap Dil ve Arapça Ticaret Fakültesi→ Îtây el-Bârud
- Şeria Fakültesi→ Tefhenâ
- Şeria Fakültesi→ Dımenhûr
- Şeria Fakültesi→ Tantâ
- Kur'an-ı Kerîm Fakültesi→ Tantâ
- İslam ve Arap Dili Araştırmaları Fakültesi→ Dımyât
- İslam ve Arap Dili Araştırmaları Fakültesi→ Dısûk
- İslam ve Arap Dili Araştırmaları Fakültesi→ Dımenhûr
- Tıp Fakültesi→ Dımyât
- Eğitim Fakültesi→ Tefhenâ⁴⁸

Yukarıda geçen fakültelerin on beş tanesi Kahire'nin merke-
zinde, on sekiz tanesi de Mısır'ın farklı şehirlerinde eğitim- öğreti-
me devam etmektedirler. Dolayısıyla aynı isim altında farklı şehir-
lerde birçok fakülte bulunmaktadır.

⁴⁸ -el-Hatîb, a.g.e., s. 174-175.

Kahire’de “Kulliyetu’l-Benât” adı altında aşağıdaki fakülteler faaliyet göstermektedirler:

- Kız İslam ve Arap Dili Araştırmaları Fakültesi,
- Kız Arap Edebiyat Fakültesi,
- Kız İnsani Araştırma Fakültesi,
- Kız Tıp Fakültesi,
- Kız Dişhekimliği Fakültesi,
- Kız Eczacılık Fakültesi,
- Kız Mühendislik Fakültesi,
- Kız Arapça Ticaret Fakültesi,
- Kız İngilizce Ticaret Fakültesi,

Mısır’ın diğer şehirlerinde el-Ezher’e bağlı “Kulliyetu’l-Benât” adı altında şu fakülteler bulunmaktadır:

- Kız İslami Araştırmalar Fakültesi → Asyot
- İnsanî Araştırma Fakültesi → Suhâc
- Kız el-Ezher Fakültesi → Oksor
- İnsanî Araştırma Fakültesi → Benî Suveyf
- İslam ve Arap Dili Araştırmaları Fakültesi → Mansûre
- İslam ve Arap Dili Araştırmaları Fakültesi → Borsa’îd
- İslam ve Arap Dili Araştırmaları Fakültesi → el-Hânkete
- İslam ve Arap Dili Araştırmaları Fakültesi → Medinetu’s-Sadât
- İslam ve Arap Dili Araştırmaları Fakültesi → İskenderiye
- İslam ve Arap Dili Araştırmaları Fakültesi → el-Karîn
- İslam ve Arap Dili Araştırmaları Fakültesi → Dımenhûr
- İslam ve Arap Dili Araştırmaları Fakültesi → Zekâzîk
- İslam ve Arap Dili Araştırmaları Fakültesi → Kufru’ş-Şeyh
- Kız el-Ezher Fakültesi → el-‘Aşır min Ramadan
- İnsanî Araştırma Fakültesi → Tefhenâ
- Ticaret Fakültesi → Tefhenâ
- Ev Ekonomisi Fakültesi → Tantâ ⁴⁹

el-Ezher’in uygulama hastaneleri de kız ve erkek öğrencilere göre ayrılmaktadır. ‘Musteşfa’z-Zehrâ’ kız öğrencilerin uygulama yeri iken, ‘Musteşfâ’l-Huseyn’ el-Ezher Camii’nin yanı başında erkek öğrencilere uygulama hastanesi olarak hizmet vermektedir. Seyyid Celâl el-Câmi’î Hastanesi, Tıp Fakültesi Eğitim Hastanesi, Yeni

⁴⁹ el-Hatîb, a.g.e., s.176.

Dımyât Üniversite Hastanesi ve Asyot Üniversite Hastanesi olmak üzere toplam altı tane hastanenin hizmet sunduğu bilinmektedir.⁵⁰ Yukarıda geçen hastanelerin tamamı el-Ezher Üniversitesi'ne bağlı olarak bazıları Kahire'nin merkezinde hizmet verirken, diğer bir kısmı da tıp fakültelerinin bulunduğu şehirlerde hizmet vermektedir.

Yukarıda geçen araştırma hastanelerinin dışında ilgili fakültele- re bağlı aktif bir şekilde çalışan yaklaşık 25 laboratuvar ve araştır- ma merkezi bulunmaktadır.⁵¹ Dolayısıyla bu üniversite, ilk etapta dini ilimlerin eğitim-öğretimi için kurulsun da dini açıdan sadece Müslümanların, diğer konularda ise halkın bütün kesimine hizmet eden bir kurum olarak göze çarpmaktadır. Zira Mısır'da bir hayli Hıristiyan nüfusun bulunduğu ve bunların el-Ezher'de eğitim- öğretim görmelerinin yasak olduğu bilinmektedir. Ancak el-Ezher'in eğitim-öğretim dışındaki hizmetleri halkın hepsine açıktır.

Kız öğrencilere yönelik dokuz tane fakülte Kahire'nin içinde ve on yedi tanesi de Mısır'ın farklı şehirlerinde faaliyet göstermektedir. Buna göre bayanlara yönelik el-Ezher'e bağlı yirmi altı tane fakülte bulunurken, erkeklere yönelik ise otuz iki tane fakülte hizmet vermektedir. Diğer taraftan 2009-2010 eğitim-öğretim yılında Kahire'de okuyan erkek öğrenci sayısı 81156 iken, Kahire dışında aynı yıl 120949 erkek öğrenci tedrisat görmüştür.⁵² Aynı eğitim-öğretim yılında el-Ezher'de okuyan tüm erkek öğrenci sayısı 202105 öğrenciye ulaşmıştır. Yine aynı dönemde Kahire'de kız öğrencilerin 2009-2010 eğitim- öğretim yılındaki sayısı 29858 iken, Kahire dışında kalan öğrencilerin sayısının ise 78429 olduğu görülmektedir. Buna göre Kahire'de kız ve erkek öğrenci sayısı toplamı 108287'dir.

Yukarıdaki rakamlar doğrultusunda 2009-2010 yılında eğitim- öğretim gören erkek ve kız öğrencilerin toplam sayısı 310392 öğrenciye ulaşmaktadır.⁵³ Diğer taraftan Kahire'de okuyan erkek öğrenci oranı fazlayken, Kahire dışında kalan erkek öğrenci oranı kız öğrencilere oranla bir hayli düşüktür.

Kahire'nin dışında okuyan kız öğrencilerin oranının daha fazla olduğu görülmektedir. Bu bağlamda İslamî ülkelerin kız ve erkek çocuğu okutma konusunda aynı hassasiyetlere sahip olduğu ortaya

⁵⁰ el-Hatib, *a.g.e.*, s.188.

⁵¹ el-Hatib, *a.g.e.*, s.186-187.

⁵² el-Hatib, *a.g.e.*, s. 174-175.

⁵³ el-Hatib, *a.g.e.*, s. 182.

çıkılmaktadır. Zira genel olarak Müslümanlar mümkün olduğu kadarıyla kız çocuklarını kendilerine yakın bir şehirde okutmak isterken, erkeklerin daha kaliteli ve farklı fakültelerde eğitim görmelerini istemektedirler. Ayrıca kız çocukların büyük ekseriyetinin sosyal bilimlerde, özellikle dini programlı fakültelerde okumaları dikkat çekmektedir.

2009-2010 eğitim-öğretim yılında el-Ezher Üniversitesi'nde kayıtlı olan yabancı öğrencilerin kıtalara göre sayıları şöyledir:

Afrika kıtasından kayıtlı öğrenci sayısı 2723 erkek, 295 kız olmak üzere toplam 3018 öğrencidir.

Asya kıtasından kayıtlı olan erkek öğrenci sayısı 9289 iken, kayıtlı kız öğrenci sayısı 3007 olup toplamı 12286 öğrencidir.

Amerika ve Avrupa kıtalarından kayıtlı olan erkek öğrenci sayısı 525, kız öğrenci sayısı 54 olup toplamda 579 öğrenciye ulaşmaktadır. Toplam kayıtlı yabancı erkek öğrenci 12527, yabancı kız öğrenci 3359 olup kız-erkek toplamları 15883 olarak ortaya çıkmaktadır.⁵⁴ Böylece yabancı öğrenci oranının Mısırlı öğrencilere oranı yaklaşık % 7 olarak görülmektedir.

2009-2010 eğitim-öğretim yılında el-Ezher Üniversitesinde kayıtlı olan öğrencilerin dünyanın birçok ülkesinden geldikleri anlaşılmaktadır. Özetle Afrika kıtasının 46 ülkesinden 2969 öğrenci, Asya kıtasının 44 ülkesinden 12266 öğrenci, Amerika ve Avrupa kıtalarından da 25 farklı ülkeden 579 öğrencinin kayıtlı olduğu görülmektedir.⁵⁵

Sonuç itibariyle dünyanın 115 ülkesinden Müslüman öğrencilerin el-Ezher Üniversitesinde eğitim-öğretim gördüğü söylenebilir.

Yabancı öğrencilerin çoğunluğu, dini programlı fakültelerde okuduklarından dolayı Kahire'de eğitim-öğretimlerine devam etmektedirler. Mısır hükümetleri, genellikle, yabancı öğrencilerin toplu halde el-Ezher'in Kahire dışındaki fakültelerinde okumalarına izni vermemektedirler. Ancak Kahire'deki fakültelerde yer sıkıntısından dolayı 1991-1992 eğitim-öğretim yılından itibaren yabancı uyruklu öğrenciler Tantâ iline de gönderilmeye başlanmıştır.

⁵⁴ el-Hatîb, *a.g.e.*, s. 182.

⁵⁵ el-Hatîb, *a.g.e.*, s.177-181.

Bu kurum Müslümanların vakıf üniversitesi olduğundan dolayı bütün Müslüman ülkelerden öğrenci kabul ettiği gibi diğer ülkelerden de Müslüman olan öğrencileri kabul etmektedir. Ancak yabancı öğrencilerin dini ilimleri okutan fakültelerde okumaları karşılıksız iken, bunların dışındaki fakültelerde okumak isteyen öğrencilerden ücret alınmaktadır. Diğer taraftan Mısır ve diğer Arap ülkelerinden gelen öğrencilerin Kur'an hıfzı zorunlu iken, Arap olmayan ülkelerden gelen öğrencilerin, 1989'dan önce Kur'an'ın sonundan başlayarak her sene bir cüz olmak üzere dört cüz ezberleme zorunluluğu bulunurdu. 1989-1990 eğitim-öğretim yılında Kur'an'ın başından başlayarak her sene iki cüz ezber yapma zorunluluğu getirildi. Bu tarihten önce Şeri'a ve Şer'a Kanun fakültelerinde Arap olmayan öğrencilerinin de Kur'an'ın tamamını ezberleme zorunluluğu bulunmaktaydı.

Bu bağlamda el-Ezher'in sürekli değişim, tecdit ve gelişim içinde olduğu ve ne zaman değişime gerek duyulduysa yerinde ve zamanında müdahale edildiği görülmektedir. Ancak doğal olarak, bütün İslam ülkelerinde olduğu gibi, değişimin başını devletin düzenleme kurumları çekmektedir. Tarihçesinden de anlaşıldığı üzere el-Ezher söz konusu kurumlarda gerçekleşen değişim-dönüşümü bir müddet sonra uygulamaktadır. Zira Mehmet Ali Mısır'a vali olduktan sonra Mısır'ın genelinde eğitim-öğretimde değişim oldu ve daha sonra söz konusu değişim el-Ezher'e de sıçrayarak devam etti.⁵⁶

Genel olarak el-Ezher'de yabancı öğrencilerin başarılı olduklarını söylemenin fazla gerçekçi olmadığını müşahade ederek yaşadık. Zira Mısır ve Arap ülkelerinden gelip kayıt yapan öğrencilerin ilköğretim, ortaokul ve liseyi Arapça olarak okudukları için üniversite tedrisatında sıkıntı çekmedikleri görülmekteydi. Arapça eğitimini temelden almayan yabancı öğrencilerin -örnek olarak Türkiye'de İmam-Hatip Lisesi'nden mezun olanlar zikredilebilir- başarı düzeyi bir hayli düşük gözükmemektedir. Bu da el-Ezher'in eğitim-öğretim kalitesini düşürmektedir. Aynı zamanda bu öğrenciler, zorunlu olarak ezberciliğe sevk edilmekteydi. Dolayısıyla son zamanlarda el-Ezher'den mezun olan öğrencilerin genel tablosunda başarısızlık görülmektedir. Fakat el-Ezher'de son zamanlarda yabancı- özellikle Arap olmayan- öğrencilerin bir sene hazırlığa tabi tutması az da olsa bu soruna çözüm getirme çabasıdır. En zeki öğrencilerin çoğu Mısır'da eğitim yapan Kahire, Amerika, 'Aynu's-Şems vs... el-

⁵⁶ el-Hatib, Tâhâ, a.g.e., s.136-138.

Ezher'in dışındaki üniversite programlarında okurken, bazı muhafazakâr aileler ise çocuklarını el-Ezher'in tıp, hendese vs... fakültelerinde okutmaktadırlar. Orta düzeyli veya üçüncü derece öğrenciler dini programlı fakültelerde tedrisat görmektedirler. Bu bağlamda Türkiye ve diğer İslam ülkelerinde olduğu gibi dini ilimlere yapılan zekâ yatırımında sınıfta kaldıklarını söylemek yerinde olacaktır. Genelde zengin veya maddi durumu az da olsa iyi olan aileler, çocuklarını sağlık ve fen bilimlerine yönelik üniversite ve fakültelerde okuttukları anlaşılmaktadır. Böylece genel itibariyle dini eğitime kayıt olanların tamamına yakını kısmı maddi yönden orta veya alt düzey öğrencilerden oluşmaktadır.

Son Dönemlerde Mısır'da Eğitim ve el-Ezher

Bazı eğitim sorunları evrensel iken bazıları da yöreseldir. Son zamanlarda İslam ülkelerinde eğitim-öğretimin ihtiyaca cevap vermediği bölgede önde gelen devletlerin eğitimcileri tarafında tartışılmaktadır. Bu sorun her devlette muhtelif sebeplere bağlansa da ortak bazı nedenlerin varlığını kabul etmek uygun olacaktır. Yukarıda anlatıldığı üzere Mısır, İslam'dan önce de eğitim-öğretime önem veren bir medeniyet beşiği olmuştur. Ancak İslamiyet'in ilk asırlarında bu konuda yapılan atılımların zamanla yetersiz kaldığı anlaşılmaktadır. Şimdilerde diğer Müslüman ülkelerde olduğu gibi eğitimde yoğun bir yozlaşma görülmektedir. Aslında Mısır, dünyaya ilim adamları gönderen bir ülke olmasına rağmen, son zamanlarda eğitim-öğretimde bir hayli geride kalmış ve bu konuda sıkıntılı günler yaşamaktadır. Mısır'daki eğitim-öğretim yapısı eski eğitim-öğretim yapısının gölgesinde kalmış ve birçok sorunla karşı karşıya gelmiştir. Özetle dünya ülkelerinin muzdarip olduğu ezberci eğitim anlayışını devam ettirdiği sürece başarı olamayacağı kesindir.

Mısır'daki eğitim-öğretim sorunları şu sebeplere bağlanabilir:

- 1- Öğreticide ortaya çıkan sorunlar,
- 2- Öğrencide ortaya çıkan sorunlar,
- 3- Eğitim-Öğretim programında sorun,
- 4- Okulda var olan sorunlar.⁵⁷

⁵⁷. <http://www.ahram.org.eg/NewsQ/261868.aspx>, Makâle(tahk. Hibbet 'Abdussettâr), 3.6.2014.

Maddi imkânların da büyük sorunlara sebep olduğu ve bunun göz ardı edilmemesi gerektiği aşikârdır.

Asıl sorunun hemen hemen bütün İslam ülkelerinde baş gösteren ezbercilik sorunu olduğunu söylemenin yerinde olacağını düşünmekteyiz. 1952’de yapılan cumhuriyet devrimiyle bu konuda sorun biraz daha düğümlenmiştir. Ancak bu kanundan sonra el-Ezher’de daha köklü devrimler yapılmakla birlikte, iradesinin kendi mensuplarından alınıp devlet başkanına bağlanması, onu daha da geriye götürmüştür. Yukarıda geçen tarihten itibaren zaman zaman bazı değişiklikler yapılmış olsa da 1961’den sonra köklü herhangi bir değişikliğe gidilmemiştir. 2013 Ocak ayında Mısır’da el-Ezher’in bazı hocalarıyla görüşmüştüm. Onlar sıkıntılarının devam edeceğini belirtmiş, son zamanlarda siyasi iradenin el-Ezher’in yetkilerini kendilerine devir etmesiyle yeni bazı umutların yeşermeye başladığını ifade etmişlerdi.

Eski dönemlerde uygulanan yöntem yerinde olabilir; ancak teknolojinin bu denli ilerlemesinin ve her gün yeni ilim dallarının ortaya çıkmasının, yeni bazı yaklaşımları beraberinde getirdiğini kabullenmek gerekir. Ancak Mısır’ın eski eğitim bütçesinin %3,4 oranında olması yeni yaklaşımlara imkân vermemektedir. Söz konusu eski eğitim metodunun sona erdirilmesi, yeni bazı imkânların sağlanmasıyla mümkündür. Bu doğrultuda bazı adımların atılması ve yakın zamanda eğitim bütçesinin % 6’lara kadar yükseltilmesi yeterli değildir.⁵⁸ Batı’nın şimdilerde eğitim-öğretimde aldığı semerenin birincil nedeni, maddi imkânlardır. Bu bağlamda İslam ülkelerinde fazla bir gelişme görülmediğinden dolayı ilimde ferdi olarak ilerleme kaydeden insanlar ise beyin göçüne zorlanarak Batı âleminde gitmektedir.

Sonuç ve Bazı Öneriler

el-Ezher’in bu güne kadar ulaşım varlığını devam ettirmesi kolay bir durum değildir. Süreci dikkatle incelendiğinde onun değişime uğramasının belirli nedenlere bağlı olarak gerçekleştiği görülecektir. Bunların başında Batı’nın maddi gelişmesine bağlı olarak gerçekleştiği eğitimsel atılımlardır. Ancak Batı’nın imkânlarına sahip olabilmek her açıdan kurtuluşa ermek demek değildir.

⁵⁸. <http://www.ahram.org.eg/NewsQ/261868.aspx>, Makâle(tahk. Hibbet ‘Abdussettâr), 3.6.2014.

Yukarıda geçtiği üzere el-Ezher çok eski bir kurum olması sebebiyle ona has bazı sıkıntılar olması gayet doğaldır. Bunların çözümlü için bazı öneriler sunmak istiyoruz:

- Eski özerkliğine sahip olarak eğitim-öğretime devam etmesi,
- İlk kurulduğu gibi, sadece sosyal bilimlerde özellikle dini branşlarda eğitim vermesi,
- Şeyhi ve diğer idarecilerinin el-Ezher uleması tarafından seçilmesi,
- Özel bazı teşviklerle zeki öğrencilerin oraya çekilerek okutulması,
- Acil olarak öğrencilerin arasında eğitim-öğretim disiplininin sağlanması,
- Yabancı öğrencileri bir araya toplayarak eğitimlerine daha fazla önem verilmesi,
- Yabancı öğrencilere fusha Arapçayı öğretmeye gayret edilmesi,
- Son zamanlarda yabancı öğrenciler için hazırlık sınıfının disipline tabi tutularak kendisinin sorumluluğunda devam etmesi,
- Yabancı öğrencilerin fakülte dışında da öğrenimlerine hocaların gözetiminde devam etmesi,
- Öğrencilerin arasında senede birkaç defa çok ödüllü yarışma düzenlenmesi ve bu yarışmaların okudukları derslere yönelik olması,
- Eğitimde modern bazı materyallerin kullanılması,
- Eğitimde yorum ve düşünce mantığının hâkim kılınması,
- Acil olarak el-Ezher'de eğitim veren âlimlerin maddi durumlarının iyileştirilmesi,
- Hocaların maddi durumlarının performansa bağlı olarak değerlendirilmesi,
- Devletin el-Ezher'in hem hoca hem de öğrencilerine gereken değer ve önemi vermesi,

Bize yukarıda sıralanan bu maddelerin uygulanmaya geçirilmesi az da olsa el-Ezher camiasına yeni bir kan ve enerji getirecektir. Bu maddelerin bazıları devletin el-Ezher'e karşı sorumluluğunu yerine getirmemesinden kaynaklanırken bazıları da beyin yatırımının yetersizliğinden ileri gelmektedir. Burada vurgulanması gereken

konu, ne zaman el-Ezher sağlık ve fen bilimlerine geçip eğitim vermeye başladıysa o zaman baltayı kendi ayağına vurmıştır. Zira Mısır'da öğrenciler ve aileleri tarafından ikinci planda tercih edilen bu üniversiteye seçilip gelen öğrenciler, öncelikle bu kurumun temel gayesi olan dini ilimleri değil de fen ve sağlık bilimleri fakültelelerini okumak istemektedirler. Dolayısıyla dini eğitimi kalbur altı kalan öğrenciler almaktadır. Bu da eskisi gibi el-Ezher'in büyük ilim adamlarını yetiştirememesine neden olmaktadır.

Kaynakça

- Abdulazîz, eş-Şinâvî, *el-Ezher Câmî'un ve Câmî'atun*, Mektebetu'l-Encilû el-Mısıryye, 1983.
- Muhammed Abdulmün'im, Hafâcî, *el-Ezher fi-Elfi 'Âmin*, Mektebetu'l-Kulliyâtîl-Azhariyye, Kahire, 1987.
- Bayard, Dodge, *el-Ezher fi-Elfi 'Amin* (trc., Huseyn Fevzî en-Neccâr), el-Heyetu'l-Mısıryetu'l-'Amme li'l-Kitâb, Kahire, 2010.
- Hilmî, en-Nemnem, *el-Ezher eş-Şeyh ve'l-Meşîha*, el-Heyetu'l-Mısıryetu'l-'Amme li'l-Kitâb, Kahire, 2012.
- Tâhâ Abdulazîz, el-Hatîb, *el-Ezher ve Devruhu fi-Neşri's-Sekâfe*, Dâru'l-İttihâdî't-Te'âvüniyyi, Kahire, 2010.
- Kamil, Çolak, *Mısır'ın Fransızlar Tarafından İşgali ve Tahliyesi (1798-1801)*, SAÜ Fen Edebiyat Dergisi, Sakarya, Sayı: 50. (2008-II).
- Muhammed Salih, el-Ğursî, *İslâhu'l-Medâris*, Dâru'r-Ravda, trs.
- Muhammed Abdullah, 'Anân, *Tarîh-u Câmî'l-Azhar*, Maba'at-u Lecneti't-Telif, Kahire, 1942.
- Abdurrahman, el-Cebertî, *'Acaibu'l-Âsâr fi't-Terâcimive'l-Ahbâr*, Matba'atu'l-Envâri'l-Muhammediyye, trs.,
- Seyyide İsmail, Kâşif, *el-Ezher ve Devretun fi-Neşri's-Sekâfeti'l-Arabîyyeti'l-İslamiyye*, Nedvetu'l-Medâris fi-Mısır, Silsiletu'l-Tarihî'l-Mısıryîn, Sayı: 51.
- Ahmed, el-Kalkaşandî b. Ali b. Muhammed, *Subhu'l-Eşâfi-Sinâ'ati'l-İnşâ'*, el-Matba'atu'l-Emîriyye, Kahire 1917.
- İdâretu'l-Azhar, *el-Câmî'ü'l-Azharu'l-Şerîf*, el-Matba'atu'l-Emîriyye, Kahire, 1933.
- Mustafa, KIRKIZ, *Medrese ve İlahiyat Kavşağında İSLAMÎ İLİMLER (Medrese Müfredatıyla el-Ezher Müfredatının Karşılaştırılması)*, Bingöl Üniversitesi Yay., Bingöl, 2013.
- Ömer b. Şebbe, Ebu Zeyd, en-Nemîrî, *Ahbârü'l-Medîne* (thk. Ali Muhammed Dundul ve Yâsîn Sa'duddîn) Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, h. 1417.
- Cemâluddînel-Kafatîy, Ebu'l-Hasan Ali b. Yusuf, *İnbâhu'r-Ruvvât 'alâEnbâhi'n-Nuhât*, el-Mektebetu'l-'Unsiriyye, Beyrût, h. 1424.
- 'İzzuddîn, İbn Esîr Ebi'l-Hasan Ali b. Muhammed, *el-Kâmil fi't-Târih*, Dâru Sâdır, Beyrût, 1979.
- Şemsuddîn, ez-Zehebî Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymaz, *Siyer-u 'Elami'l-Nubelâ*, (thk. Şuayb el-Arnâvuti başkanlığında heyet) Muessesetu'r-Risâle, Beyrût, 1985.
- <http://www.ahram.org/NewsQ/261868.aspx>, Makâle (tahk. Hibbet 'Abdus-settâr), 3.6.2014.

